

УДК 340.111.5

Д.Г. СЕВРЮКОВ, канд. юрид. наук, Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна»

ПРИРОДА ТА ОСОБИВОСТІ СОЦІАЛЬНОЇ ДОПОМОГИ ТА ВЗАЄМНОЇ ПІДТРИМКИ В СЕРЕДНЬОВІЧНОМУ ЄВРОПЕЙСЬКОМУ МІСТІ

Ключові слова: соціальна допомога, взаємна підтримка, середньовічне європейське місто

Соціальне забезпечення сьогодні посідає одне з найважливіших місць серед завдань, що стоять перед сучасним європейським містом. Постійно розробляються безліч правил, приймаються соціальні програми, які фінансуються державою і самими містами (складаючи при цьому значну частину витрат міського бюджету). Розвинена система соціального забезпечення виникла не на порожньому місці. Її витоки – життя середньовічних комун – коли вони фактично наодинці боролись за існування під час соціальних лих – голоду, злиднів, масової бідності. Міські умови існування сприяли виробленню численних форм об'єднань, які дозволяли їхнім учасникам забезпечувати самозахист, взаємодопомогу і будувати життя на началах солідарності. Але поступово саме муніципальна влада ставала головним суб'єктом соціальної опіки бідних, що включала різні форми допомоги. Відповіді на численні питання сучасного світу слід шукати в минулому. Ознайомлення з історичним досвідом є необхідним для розуміння сучасної практики соціального захисту міського населення.

Вагомий внесок у вивчення різних форм організації допомоги і взаємної допомоги бідним в середньовічному європейському місті зробили У. Ешлі, О. Ексле, Ж. Ле Гофф, Б. Геремек, В. Гаген, М. Фірсов, А. Грігорьев, А. Лушніков тощо. Метою написання цієї статті є дослідження природи та особливостей соціальної допомоги, що організовувалась

і надавалась муніципальною владою і форм взаємної підтримки, що вироблялись численними міськими корпораціями.

Республіканська традиція наклала свій відбиток на облік ідеального правителя – магістрату. Людина, наділена владою, повинна являти собою взірць безкорисливості і справедливості, чесності і самопожертви в ім'я загального блага, інтересів держави [1, с.60]. Але у міста немає надії на перебування у вільному стані, якщо йому не вдасться накласти суворі обмеження на власних правителів і магістратів. Вони завжди мають бути обрані; вони завжди повинні підкорюватись законам і постановам міста, яке їх обирає; вони завжди мають сприяти суспільному благу, а відповідно, миру і добробуту його громадян [2, с.38–39]. Однак, загальне благо – ідеал і мета, що досяжні лише спільними зусиллями влади і самих громадян. Місто стояло на варті власності своїх громадян, захищало своїх майстрів від конкуренції ззовні, турбувалось про постачання населення продовольством, прагнуло регулювати і контролювати ціни на продукти і товари, які були предметом першої необхідності для найменш забезпечених класів. В свою чергу бюргери повинні були брати активну участь у вирішенні проблем міста. І багато в чому це відповідало дійсності. Кожне індивідуальне життя залежало безпосередньо від колективного життя муніципальної асоціації. Комуна середньовіччя, дійсно, мала всі суттєві атрибути, які властиві державі в наші дні. Поза комуною був ворожий світ, бюргер був оточений небезпекою і підлягав численним ризикам. В ній одній він мав захист і до неї однієї відчував подяку, яка межувала з любов'ю [3, с.106].

Безумовно середньовічне міське середовище – це не тільки корпоративний дух і солідарність громадян, але і зосередження та конфлікти різних інтересів. У таких умовах пріоритетними цілями для муніципальних і комунальних влад були забезпечення спокою і безпеки в місті. Одним із найважливіших завдань для адміністрації у всі часи були створення умов, за яких населення могло пе-

режити продовольчу кризу. Продовольча проблема вирішувалась шляхом завчасного створення запасів продуктів. За надзвичайних обставин – у випадку нестачі продовольства – проводилась ревізія залишків у торговців.

Місто контролювало торгівлю і усувало посередника між торговцем і споживачем. Свобода дій посередників була обмежена і кожна спроба спекуляції і штучного підвищення цін тягла за собою суворе покарання [4, с.278].

Влада встановлювала фіксовані ціни на зерно, яке продавали на ринку. В голодні часи ціни були нижче ринкових. Продаючи власне зерно за заниженими цінами або розподіляючи його даром серед найбільш бідного населення, адміністрація з точки зору комерції діяла собі на збиток, але тут на перший план виходили зовсім інші міркування. Всі ці заходи були спрямовані на забезпечення виживання під час соціальних лих найбільш слабких і незахищених. В умовах, коли влада діяла в інтересах більшості, фантом загального блага набував видимих обрисів.

Але вся подібна соціальна політика, звісно ж, не вирішувала проблеми повсякденної бідності, а лише тимчасово полегшувала становище людей, або ж дозволяла їм вижити в екстремальних умовах. А проблема ця найбільш гостро відчувалась у місті. Не випадково, що саме в містах створювались і випробовувались перші моделі соціальної допомоги бідним. Саме в містах вперше почались гоніння проти жебраків.

Місто притягувало бідняків. Далеко не всі прибулі в свій час змогли знайти в ньому безпечне і сите життя. Під час високого Середньовіччя в містах виникло суспільство, повному розділено на багатих і бідних, на *potentes* и *pauperes*. Міські *pauperes* рекрутувалися з найбільш економічно слабких станів міського населення, людей, в господарському відношенні несаможитливих, тих, що найменшою мірою користувались громадською увагою, - найманих робітників, ремісничих підмайстрів та учнів, поденщиків, прислуги. Нова міська біднота була також значна більш

диференційована, ніж попередня сільська. Визначити її кількість складно, але, щонайменше, половину міського населення у високе і пізні Середньовіччя можна зарахувати до «бідних» у вузькому і широкому сенсі слова [5, с.218–219].

В XVI столітті муніципальна влада стала головним суб'єктом соціальної допомоги. Принцип «кожна громада годує своїх бідняків» означав, з одного боку, відповідальність міських влад за забезпечення прожитковим мінімумом своїх громадян, а з іншого, передбачав примусове виселення чужих жебраків. У муніципальній системі соціальної допомоги малозабезпеченим була присутня властива світському підходу раціональність. Спеціальні служби складали списки нужденних, проводили реєстрацію, аналізували причини нужди і визначали форми допомоги. Бідні були суворо розділені на категорії. Незаможні, які мали підстави претендувати на допомогу, отримували гроші з коштів спеціальних фондів, що створювались в містах. Тих, хто такого права не мав, очікувала інша доля: ні милостиня і притулок, а робітничі будинки, тюрми або навіть смерть.

Суворі заходи проти бродяг і жебраків місьцева влада застосовувала, коли міста заповнювались величезними і небезпечними натовпами знедолених. Але бідність, в якій проживала маса міського населення, завжди була звичною справою. Тому середньовічні люди завжди прагнули стати членом тієї чи іншої групи. Гільдії купців та ремісничі цехи; захисні об'єднання, релігійні згуртовували індивідів в тісні мікросвіти, які давали їм захист і допомогу та будувались знов таки на основі взаємності обміну послугами і підтримкою [6, с.159].

Середньовічний міський інститут – добровільне об'єднання людей на основі взаємно принесеної клятви (*conjuratio*) мав найважливіше значення для духовної та матеріальної підтримки його членів. В умовах існуючої соціальної стратифікації і глибоких економічних протиріч, які з одного боку обмежували соціальну мобільність, з іншого, створювали

реальну небезпеку зубожіння, спільноти, організовані на відносинах братерства і рівності, дозволяли не стати жебраком, не опуститися на саме дно, а значить не стати знедоленим.

Цехи, товариства, союзи, братерства – всі спільноти світського і релігійного характеру, які можна об'єднати одним спільним поняттям «гільдія», незалежно від головних цілей їх створення, забезпечували взаємну допомогу між людьми окрім сімейних зв'язків і повз того патріархального колективізму, який існував на селі і був відсутній у місті.

З кінця XI століття починається широке розповсюдження гільдій у відповідь на конкретні потреби мали численні форми організації і різні зводи правил. Гільдії стали загальноприйнятою в західному світі формою міжособистого спілкування і взаємодії. Тим не менш, правила всіх численних гільдій, які могли існувати у місті, мали багато спільного, і ці риси були спільними для всього Заходу. Так, всі гільдії були братськими організаціями, в які, між іншим, звичайно входили і жінки, відповідно до своїх занять. Вони накладали на своїх членів обов'язок допомагати товаришам, які захворіли, впали в бідність або судяться, забезпечувати поховання мертвих і турботу про їх душі, а також створювати школи для дітей членів гільдії, будувати каплиці, влаштовувати релігійні дійства, надавати гостинність та організувати духовне спілкування. Члени гільдії періодично присягали ніколи не виходити з гільдії та вірно дотримуватись її статуту [7, с.366].

В більш ранніх формах об'єднань (в купецьких гільдіях) допомога носила добровільний характер. Члени гільдії у випадку нужди надавали один одному посильну допомогу. В ремісничих цехах взаємодопомога була обов'язковою і детально регламентована.

Поруч із цехами розвивались братства. Братства переслідували не тільки прагматичні цілі, але й прагнули утворити єдину родину – атмосферу єдності різних соціальних груп в одній спільноті. Вони створювались заради благочестивих справ і благодійності і могли об'єднувати людей, що належали до найріз-

номанітніших професій та станам суспільства. І все ж таки, солідарність, наявність якої передбачає братство, здійснювалась головним чином в рамках ремесел. Як правило, кожна з корпорацій дублювалась братством, і їх відносини нерідко були такими тісними, що не завжди було можливо провести між ними межу. Статути деяких цехів передбачали обов'язкову приналежність до братства. Але існували і братства, що об'єднували майстрів і підмайстрів декількох родинних цехів, і навпаки, певний цех міг включати в себе декілька братств, у кожного з яких був свій святий покровитель і своя власна організація [8, с.34–35].

В XIV–XV століттях відбувається масове поширення братств різного толку. З'являються релігійні братерства, які турбуються про душевне спасіння своїх членів. Зберігаються і розвиваються братерства з переплетінням релігійних і мирських начал, що надавали матеріальну, соціальну і духовну підтримку. Братерства турбувались переважно або ж виключно про своїх членів. Якщо статут братерства передбачав зовнішню благодійність, то вона здійснювалась в традиційних формах: роздача милостині, доставка продуктів в монастирські богадільні і лікарні, годування прокажених в лепрозоріях і ув'язнених з бідних родин. Найбільш забезпечені братства самі утримували шпиталі. Більшість братерств, таким чином, пропонувало допомогу не тим, хто завжди був бідним і жебракував, але тим, хто «соромиться своєї бідності», тобто зростаючому робочому класу (за наймом) городян, яким завжди загрожували раптові удари долі – хвороби, безробіття або борги, – але для яких публічне жебрацтво означало погубельну втрату гідності і загрозу остаточного виключення зі світу поважної праці [9, с.209–210].

Головним призначенням братерства для самих членів було те відчуття згуртованості, надійності, впевненості у завтрашньому дні, яке давало їм перебування в громаді.

Крім різних братерств, в основі яких знаходяться, перш за все, релігійні мотиви, значну роль у справі соціальної допомоги відігравали також виключно світські благодійні

товариства. Вони виконували традиційні функції: засновували і утримували за рахунок внесків лікарні, богадільні, надавали фінансову підтримку бідним.

На протязі XV–XVI століттях виникає і розвивається нова форма об'єднання – союзи підмайстрів. Ні статuti цехів, ні закони міста не захищали підмайстрів. У випадку втрати здоров'я на виробництві не було передбачено жодних виплат на лікування або пенсій інвалідам. Учні і підмайстри почали створювати власні союзи для взаємодопомоги і захисту своїх інтересів. Основою формою взаємної допомоги в об'єднаннях підмайстрів була видача грошей у випадку хвороби. Підмайстру зі спільної каси надавали грошову допомогу або ж позики з умовою обов'язкового повернення. Також важливою функцією союзів була організація і оплата поховань своїх товаришів.

Отже, для міської влади одними з головних і постійних завдань були забезпечення громадського спокою і гарантія безпеки життя і власності своїх громадян. Міста організували необхідну допомогу у випадку соціальних катаклізмів – вживали заходи для вирішення складностей з продовольчим постачанням і підтримували соціально слабких. У кризові періоди саме муніципальна влада брала на себе обов'язки піклування про нужденних, намагаючись не допускати смертей від голоду. Але, як правило, турбота влади обмежувалась тільки своїми громадянами. Проти чужих злидарів застосовувались жорстокі репресії. Однак із часом муніципальна влада наряду з сільською общиною стала головним суб'єктом соціальної опіки бідних.

Але поки місто офіційно не взяло на себе зобов'язань допомагати нужденним мешканцям, надійніше було самим організувати самозахист і взаємодопомогу в рамках різних об'єднань.

Місто робило не тільки вільним, але й злиденним. Основною масою міського населення були ремісники, а найбільш характерним незаможним був безробітний ремісник. Якщо у XIV–XV століттях рівень добробуту значної кількості міських мешканців був достатньо

низьким, то у XVI по-справжньому бідних людей стає більшість, міста заповнюються натовпами жебраків і бродяг. Але міська бідність і злидні стали повсякденністю значно раніше. Тому люди потребували різного роду об'єднань, які би сприяли професійній, економічній діяльності, духовній і соціальній солідарності. Корпорації поглинали людину, регламентували всі сфери її життя, але вони ж давали роботу і певні гарантії матеріального забезпечення. В міському середовищі людина почувала себе захищеною тільки будучи членом корпорації, а представник маргінальних груп міг залишатись наодинці зі своїми проблемами, не зважаючи на наявність монастирів, богоугодних будинків, шпиталів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бессмертный Ю. Л. Некоторые дискуссионные вопросы генезиса феодализма на территории Франции / Бессмертный Ю. Л. // Средние века. – М. : Наука, 1984. – Вып. 47. – 412 с.
2. Хархордин О. В. Понятие государства в четырех языках / О. В. Хархордин. – СПб. : Изд-во Европейск. ун-та, 2002. – 218 с.
3. Пиренн А. Средневековые города Бельгии / А. Пиренн. – СПб. : Издат. группа «Евразия», 2001. – 512 с.
4. Луццатто Дж. Экономическая история Италии (Античность и Средние века) / Дж. Луццатто. – М. : Иностранная лит., 1954. – 457 с.
5. Эксле О. Г. Действительность и знание: очерки социальной истории Средневековья / О. Г. Эксле. – М. : Новое лит. обозрение, 2007. – 360 с.
6. Гуревич А. Я. Категории средневековой культуры / А. Я. Гуревич. – 2-е изд., испр. и доп. – М. : Искусство, 1984. – 1984. – 350 с.
7. Берман Г. Д. Западная традиция права: эпоха формирования / Г. Д. Берман. – М. : Инфра-Норма, 1998. – 624 с.
8. Повседневная жизнь в эпоху Жанны д'Арк / пер. Васильковой Н. Ф.. – СПб. : Издат. группа «Евразия», 2002. – 320 с.

9. Город в средневековой цивилизации Западной Европы : Т. 3. Человек внутри городских стен / отв. ред. А. А. Сванидзе. – М. : Наука, 2000. – 378 с.

Северюков Д. Г. Природа та особливості соціальної допомоги та взаємної підтримки в середньовічному європейському місті / Д. Г. Северюков // Форум права. – 2011. – № 3. – С. 703–707 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2011-3/11cdgsem.pdf>

Виконано аналіз муніципальних та корпоративних форм соціальної допомоги і підтримки нужденним в середньовічному місті, природи і особливостей їхнього історичного розвитку. Показано, що соціальна політика міської влади відносно бідних ґрунтувалась на уявленнях про загальне благо і прагненні зменшити соціальну напругу. В основі численних корпоративних об'єднань лежали принципи внутрішньо групової горизонтальної солідарності

Северюков Д.Г. Природа и особенности социальной помощи и взаимной поддержки в средневековом европейском городе

Выполнен анализ муниципальных и корпоративных форм социальной помощи и поддержки нуждающихся в средневековом городе, природы и особенностей их исторического развития. Показано, что социальная политика городских властей относительно бедных основывалась на представлениях об общем благе и стремлении уменьшить социального напряжения. В основе многочисленных корпоративных объединений лежали принципы внутренней групповой горизонтальной солидарности.

Sevryukov D.G. The Nature and Characteristics of Social Assistance and Mutual Support in the Medieval European City

The analysis of municipal and corporate forms of social assistance and support to those in need in the medieval town, nature and characteristics of their historical development it. It is demonstrated that social policy regarding evils of city government, which was based on ideas about the common good, and seek to reduce a social tension. At the heart of many corporate mergers lying principles of type horizontal intra-group solidarity.

Форум права